
WAT IS SYNODALITEIT, EN WAT VRAAGT HET VAN DE KERK?

EEN TOEGANKELIJKE INTRODUCTIE

JOS MOONS

Collationes 52 (2022) 83-97

De katholieke Kerk zit midden in een synodaal proces. Wat aanvankelijk alleen een bisschoppensynode over synodaliteit zou zijn, wordt nu voorafgegaan door een synodaal proces waarin alle gelovigen betrokken worden, onder de naam “synode 2021-2023”¹. Wij, het geheel van de gelovigen, zijn op pelgrimstocht, benieuwd naar wat de Heilige Geest ons in deze tijd te zeggen heeft. Er staat veel meer op het spel dan de voorbereiding op de bisschoppensynode van 2023. Het gaat om een nieuwe stijl óók voor daarna: meer samen, meer open en onderweg, en meer vanuit de Heilige Geest.

Om samen op weg te kunnen zijn, is het belangrijk dat iedereen ongeveer weet wat synodaliteit inhoudt. Daar knelt het synodale schoentje. Weliswaar verschijnen er veel boeken en artikelen over synodaliteit, ook in dit tijdschrift², maar deze reflecties zijn vaak specialistisch van aard. Helpen ze de Kerk ‘aan de basis’ voldoende om te verstaan wat er speelt en om mee te kunnen doen? Daarom is het doel van deze bijdrage om te voorzien in een toegankelijke introductie ten dienste van kerkgangers, parochiebestuurders, pastorale raden, pastores en andere betrokkenen³.

Ten eerste bespreek ik de context. De grote inspirator van de huidige synodale vernieuwing van de Kerk is paus Franciscus, die op deze manier een aantal intuïties van het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) verder wil ontwikkelen.

¹ Vgl. het logo op de officiële website. Op andere plaatsen op de website van het Vaticaan wordt nog gesproken over een “bisschoppensynode” die, in de nieuwe opzet, echter verstaan moet worden als het afsluitende deel van het hele proces. Overigens zou de bisschoppensynode eerst in 2022 plaatsvinden; het proces is dus onderweg bijgestuurd in het licht van het idee dat het geheel van de gelovigen betrokken hoort te worden.

² In jaargang 49 (2019) was er een themanummer over synodaliteit met bijdragen van M. WIJLENS, A. BORRAS, P. FORTEMPS en een vertaling van het document over synodaliteit van de Internationale Theologische Commissie. In jaargang 50 (2020) verschenen artikelen over de Anglicaanse Kerk (M. CHAPMAN), de PKN (L. KOFFEMAN) en paus Franciscus en synodaliteit (P. DE MEY).

³ De brochure van C. DEVOGELAERE en E. GALLE, *De synodale weg. Leren en doen*, Antwerpen, Halewijn, 2021, verdient vermelding. Ze is alleszins toegankelijk en praktisch, zij het zonder inhoudelijke introductie. Die wil ik hier voorzien.

Daarna presenteer ik de theologische basis van synodaliteit: het is iets nieuws, maar het heeft goede gelovige papieren. Mijn derde punt gaat over de praktijk, want synodaliteit is uiteindelijk een manier van Kerk-zijn. Juist in deze praktijk verschuift er veel. Synodaliteit vraagt om een nieuwe cultuur, met nieuwe manieren van doen, bijvoorbeeld vrijmoedig spreken en beter luisteren naar elkaar. In de conclusie stip ik ten slotte enkele praktische haken en ogen aan⁴.

PAUS FRANCISCUS EN VATICANUM II

Al vanaf het begin van zijn pontificaat spreekt paus Franciscus over synodaliteit. Het komt naar voren zowel in de nieuwe vorm van interviews – het beroemde interview in 2013 door Antonio Spadaro kort na zijn verkiezing en het recente interview door Austen Ivereigh, gepubliceerd als boek⁵ – als in de meer klassieke vorm van encyclieken, exhortaties, homilieën, enzovoort. Zo verklaarde paus Franciscus in zijn gedenkwaardige overweging ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van de bisschoppensynode: “Vanaf het begin van mijn ambt als bisschop van Rome heb ik gestreefd naar versterking van de synode, die een van de kostbaarste erfenissen is van het Tweede Vaticaans Concilie”⁶. Deze insteek is volgens de paus geen kwestie van smaak, maar wat de wereld van ons verwacht en waartoe God ons roept:

“De wereld waarin wij leven, en die wij geroepen zijn te beminnen en te dienen, ook in haar tegenstellingen, vereist dat de Kerk de synergie versterkt op alle terreinen van haar zending. Juist de weg van de synodaliteit is de weg die God van de Kerk verwacht in het derde millennium”⁷.

⁴ Op het moment van het schrijven van dit artikel, werkte ik ook aan het boekhoofdstuk *Synodality, the Holy Spirit, and Discernment of Spirits*, in E. CONWAY en E. DUFFY (ed.), *Synodality in the Everyday Life of the Church*, Dublin, Columba Press, 2022 (in press), en de paper *Synodality and Discernment. The Pneumatological and Affective Reconfiguration of the Church* (nog te publiceren); er kan enige overlapping zijn.

⁵ A. SPADARO, *Interview met paus Franciscus*, in *Streven. Cultureel maatschappelijk maandblad* 80 (2013) 867-894, online beschikbaar. Het interview werd wereldwijd in jezuïetentijdschriften gepubliceerd, zie bijv. *America Magazine* en *Stimmen der Zeit*. A. IVEREIGH, *Let us Dream: The Path to a Better Future. Pope Francis in Conversation with Austen Ivereigh*, London, Simon Schuster, 2020.

⁶ Toespraak van 17 oktober 2015, in de context van de ‘Synode over het gezin’, beschikbaar op vatican.va en in het Nederlands op rkdocumenten.nl. Vgl. de bespreking door M. FAGGIOLI, *From Collegiality to Synodality: Promise and Limits of Francis’s ‘Listening Primacy’*, in *Irish Theological Quarterly* 85 (2020) 352-369.

⁷ In diezelfde toespraak. De Internationale Theologische Commissie werkte ondertussen aan een document over synodaliteit dat in 2018 verscheen en dat P. DE MEY bespreekt in *Synodaliteit, een sleutelbegrip in het pontificaat van paus Franciscus: de moeilijke weg van theorie naar praktijk*, in *Collationes* 50 (2020) 147-156.

In deze teksten en elders grijpt paus Franciscus nadrukkelijk terug op het Tweede Vaticaans Concilie. Dat noemde zichzelf trouwens ook ‘synode’; in feite functioneerden ‘concilie’ en ‘synode’ als synoniemen. Bijvoorbeeld, terwijl de constitutie over de heilige liturgie *Sacrosanctum concilium* (1963) in haar aanhef spreekt over “dit allerheiligste concilie”, kwalificeert de aanhef van de dogmatische constitutie over de Kerk *Lumen gentium* het Concilie als “deze allerheiligste synode” (1964). En de officiële titel van de notulen van het Concilie, met alle ontwerpversies van teksten en de interventies van de concilievaders, bevat beide woorden: *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II*.

Belangrijker dan dit detail is dat het Concilie synodaal werkte⁸. Voorafgaand aan het Concilie werden wereldwijd bisschoppen, ordes en congregaties en universiteiten gevraagd welke thema’s het Concilie moest behandelen. In de voorbereiding van de eerste tekstontwerpen speelde deze input echter geen grote rol. Zo werd de eerste kans op synodaliteit (grotendeels) gemist. Dat veranderde toen zo’n 2.000 bisschoppen zich in de Sint-Pietersbasiliek verzamelden voor de eerste zitting van het Concilie. Zij bleken eigen ideeën te hebben. Zo omarmden ze het voorstel van Johannes XXIII voor een positievere houding ten opzichte van de moderne tijd en voor een andere, pastorale stijl. Het gevolg was dat bijna alle ontwerpteksten afgekeurd werden⁹.

Wat op het spel stond, was niet alleen de inhoud, maar ook het proces. Het ging niet alleen om wat er in de teksten stond en de richting die ze voorstelden; het ging ook over inspraak. De concilievaders wilden meepraten over hoe het verder moest met de Kerk, in plaats van als jaknikkers de teksten te tekenen die het Vaticaan – en met name het Heilig Officie, wat nu de Congregatie voor de Geloofsleer is – hun onder zachte dwang voorlegde.

Concreet betekende deze ommezwaai dat het Concilie veel langer duurde dan eerst gedacht: vier jaar. Steeds kwamen de bisschoppen in het najaar samen. Op grond van hun opmerkingen schreven commissies van theologen en bisschoppen teksten, waar ze het volgende jaar (of later tijdens dezelfde sessie) over konden stemmen. Was dit in grote lijnen wat zij wilden zeggen? Welke details wilden ze nog anders? Na nog eens bijschaven en opnieuw een stemming, werden de teksten gepubliceerd.

Na het Concilie werd geprobeerd deze synodale manier van besturen levend te houden, onder andere door de instelling van bisschoppensynodes. De eerste

⁸ Voor een uitgebreide introductie op het Concilie, zie M. LAMBERIGTS & L. DECLERCK, *Het Concilie Vaticanum II*, Antwerpen, Halewijn, 2015. Vgl. het standaardwerk J. O’MALLEY, *What Happened at Vatican II*, Cambridge (MA), Harvard University Press, 2008.

⁹ Er waren twee uitzonderingen: het decreet over de sociale communicatiemiddelen *Inter mirifica* en de constitutie over de heilige liturgie *Sacrosanctum concilium*, beide afgekondigd in 1963.

vond reeds plaats in 1967, twee jaar na het Concilie, en de synode over synodaliteit in 2023 zal de zestiende bisschoppensynode zijn¹⁰. Daarnaast zijn er ook buitengewone synodes over continenten of specifieke onderwerpen¹¹. Ook andere bestuursinstrumenten ademen een synodale geest, soms zonder de naam synode te dragen. Zo is er de bisschoppenconferentie, een instituut van voor het Concilie dat bevestigd en nieuw leven ingeblazen werd in het decreet over het herderlijk ambt van de bisschoppen in de Kerk *Christus Dominus* (1965). En er zijn allerlei overlegorganen op het niveau van de parochie, aanbevolen door het decreet over het lekenapostolaat *Apostolicam actuositatem* (1965), bijvoorbeeld de kerkfabriek, het parochiebestuur en de pastorale raad (of, in Nederland, de pastoraatsgroep).

Maar in de loop van de tijd werden twee zwaktes duidelijk zichtbaar. Ten eerste doofde de synodale geest uit. Tijdens bisschoppensynodes was er te weinig sprake van echte dialoog. De herhaalde oproep van paus Franciscus aan de bisschoppen om tijdens synodes vrij te spreken en hem niet naar de mond te praten, is veelzeggend: blijkbaar was dat ongebruikelijk. Ook op het niveau van bisschoppenconferenties ontbreekt het soms aan de broederlijke en dialogische cultuur die nodig is voor een synodale werkwijze, en op parochieniveau is dat niet anders.

Een tweede zwakte gaat over wie er betrokken worden in de beraadslaging. De synodaliteit in het spoor van Vaticanum II is vooral iets onder bisschoppen. De betrokkenheid van priesters en leken is marginaal, en dat maakt de uitkomst van synodes soms ongeloofwaardig. Hoe is het bijvoorbeeld mogelijk dat bisschoppen nadenken over het gezin (tijdens de gezinssynode) zonder veel inbreng van ervaringsdeskundigen, dat wil zeggen, getrouwde lekenkengelovigen? Ook voor andere onderwerpen dan het gezin is de ervaring van de leek van belang. Op beide punten staat paus Franciscus een duidelijke verandering voor.

DE GELOOFSFUNDAMENTEN VAN SYNODALITEIT

Synodaliteit mag iets nieuws zijn, er zijn wel goede, gelovige redenen voor. Het is dus geen betreuenswaardige knieval voor de moderne tijd (waar overigens veel goeds over te zeggen valt en we van alles van kunnen leren). Nee, synodaliteit heeft wortels in het geloof zelf. Wel is het zo dat er duidelijk dingen veranderen.

¹⁰ Meestal geeft de paus na de synode zijn gedachten over het onderwerp in de vorm van een ‘post-synodale apostolische exhortatie’. Zo werd de *Synode over het gezin* (2014/2015) gevolgd door het veelbesproken post-synodale schrijven *Amoris laetitia* (2016).

¹¹ Het meest bekende voorbeeld in onze streken is de door de paus samengeroepen *Bijzondere Synode van de bisschoppen van Nederland* (1980), naar aanleiding van de polarisatie in de Nederlandse Kerk en haar vermeende dwaalwegen.

Bepaalde zaken worden belangrijker, andere juist minder belangrijk. De kaarten worden opnieuw geschud en gelegd. De Nederlandse kerkjuriste Myriam Wijlens sprak in een eerder artikel in dit tijdschrift over ‘een herconfiguratie’: dat wil zeggen: dezelfde geloofswaarheden worden op een andere manier, in een andere volgorde, met elkaar verbonden¹².

In wat nu volgt, presenteer ik de gelovige wortels van synodaliteit en wat er wat dat betreft aan het verschuiven is¹³. Dat is een overwegend theoretisch verhaal dat echter steeds praktijk veronderstelt: een andere cultuur, andere houdingen, een andere spiritualiteit. Omwille van een heldere presentatie, komt de praktijk pas in het volgende punt aan bod.

Heilige Geest

Ten eerste geeft de synodale manier van denken meer gewicht aan de Heilige Geest. Het belang van de Geest blijkt bijvoorbeeld in het zogenaamde ‘Adsumus’, een gebed dat aangereikt wordt in de officiële ‘Reisgids’ (*Vademecum*) voor het synodale proces. Het richt zich niet tot de Vader of tot de Zoon, maar tot de Geest: “We staan voor U, Heilige Geest, in Uw naam komen we samen. U die onze raadgever zijt, kom tot ons, sta ons bij, woon in onze harten. Leer ons wat we moeten doen, toon ons hoe we samen op weg kunnen zijn”¹⁴.

Ook op andere plaatsen zijn er opvallend meer verwijzingen naar de Geest dan gebruikelijk. In gesprek met Austen Ivereigh stelde paus Franciscus bijvoorbeeld: “Wat een synodale weg kenmerkt, is de rol van de Heilige Geest. We luisteren, we discussiëren in groepen, maar bovenal hebben we aandacht voor wat de Heilige Geest ons te zeggen heeft”. Synodaliteit impliceert een soort akte van geloof in de Geest. Daarom “kunnen we niet over synodaliteit spreken tenzij we de aanwezigheid van de Heilige Geest aanvaarden en beleven”¹⁵. De verschillende documenten over de synode van 2023 zijn doordeesemd van dezelfde overtuiging.

¹² M. WIJLENS, *De Kerk hervormen door ‘een herconfiguratie’ van de leer. De collegialiteit van bisschoppen situeren binnen de synodaliteit van de hele Kerk wegens de sensus fidei fidelium*, in *Collationes* 49 (2019) 5-28. Wijlens adviseert het Secretariaat dat ten Vaticane het synodale proces organiseert en begeleidt en ze leidt de denktank *The Peter and Paul Seminar*, die de Leuvense hoogleraar Peter De Mey onder haar leden telt.

¹³ Het belangrijke document van de Internationale Theologische Commissie *Synodaliteit in het leven en de zending van de Kerk* (2018) biedt een uitgebreide exegetische, historische en theologische verantwoording van synodaliteit, maar spreekt nauwelijks over de exegetische, historische en theologische verschuivingen (alleen in n. 105 en 106). Het document is in vertaling te vinden in *Collationes* 49 (2019) 55-109, in de reeks *Wereldkerkdocumenten* als nr. 42 (Licap-Halewijn, 2019) en online op kerknet.be.

¹⁴ De volledige tekst van het officiële synodegebed staat op kerknet.be en op de website van het Vaticaan (vatican.va). Vertaald door Sam Goyvaerts en Jos Moons.

¹⁵ A. IVEREIGH, *Let us Dream*, p. 85-86.

Het *Voorbereidende document* bijvoorbeeld spreekt over een fundamentele vraag die het synodale proces leidt, namelijk, “hoe maakt dit ‘samen onderweg zijn’ (...) het de Kerk mogelijk het Evangelie te verkondigen in overeenstemming met de haar toevertrouwde zending; en welke stappen nodigt de Geest ons uit om te nemen om te groeien als synodale Kerk?”¹⁶. Ook in het *Vademecum* wordt de Heilige Geest geregeld genoemd en speelt Hij een belangrijke rol¹⁷.

Dit soort gebeden en teksten zijn opmerkelijk in de context van de ongelukkige traditie van ‘Geestvergetelheid’ (*Geistvergessenheit*) in met name de Kerk van het Westen: de Geest is ofwel afwezig in geloofsteksten en geloofsleven, of de Geest heeft een ondergeschikte rol. Synodaliteit zegt: laten we méér geloven in de Geest. Hier is onmiskenbaar sprake van een herconfiguratie. Andere geloofswaarheden worden niet afgeschaft: dat God in Christus de waarheid heeft geopenbaard, en dat de apostelen en hun opvolgers – de bisschoppen – de Kerk leiden. Maar ze krijgen gezelschap van de waarheid dat de Geest niet alleen in het verleden sprak – in Christus – maar ook nu nog. Hij leidt ons, en dat niet alleen door bisschoppen, maar door iedereen.

Kerk: samen als pelgrim onderweg

Ten tweede geeft de synodale manier van denken meer gewicht aan het samen als pelgrim onderweg-zijn. Dat is eigenlijk precies wat het woord synode betekent. Het accent ligt op beide stukken van het woord: samen, dus niet alleen de hiërarchie; en onderweg, dus zoekend en open. Wat daarmee minder belangrijk wordt, is de hiërarchische inrichting van de Kerk en de absolute zekerheid over verschillende aspecten van kerkelijke leer en leven.

De beelden ‘samen’ en ‘pelgrim’ staan centraal in de kerkvisie van het Tweede Vaticaans Concilie. De nadruk ligt daar éérs op de gemeenschappelijkheid van alle gelovigen, die dezelfde waardigheid delen: ze zijn in het doopsel met Christus bekleed en met de Geest gezalft. God roept hen samen tot verbondenheid in geloof en inzet voor de goede zaak. Pas in tweede instantie is er ook sprake van verschillende functies en rollen in het geheel¹⁸.

De gemeenschappelijkheid komt sterk tot uiting in twee ideeën die nog

¹⁶ *Voor een synodale Kerk: gemeenschap, participatie en zending. Voorbereidend document*, p. 3 (n. 2), herhaald op p. 13 (n. 26), licht aangepast, online op synod.va (toegang 18.01.2022)

¹⁷ *Voor een synodale Kerk: gemeenschap, participatie en zending. Vademecum voor de synode over synodaliteit*, online op kerknet.be.

¹⁸ Zie *Lumen gentium*, hoofdstukken 1 en 2. Voor toelichting bij het feit dat de volgorde van de hoofdstukken van de constitutie over de Kerk een boodschap heeft, zie G. PHILIPS, *La Constitution dogmatique sur l'Église Lumen Gentium*, in *Ephemerides Theologicae Lovaniensis* 42 (1966) 5-39, p. 33; vgl. de *Ordinatio totius schematis* in de *Relatio adiuncta de problemate ordinationis materiae*, waarvan Philips vermoedelijk de auteur was (*Acta synodalia* III/1, p. 334-335).

nadere theologische en praktische uitwerking behoeven: de *sensus fidei fidelium* en de *charisma's*¹⁹. Omdat de Geest in alle gelovigen een soort geloofsintuïtie legt (oftewel *sensus fidei fidelium*) is het goed om naar iedereen te luisteren; deze geloofsintuïtie moeten we beschouwen als een bron van waarheid en openbaring²⁰. Vervolgens bewerkt de Geest in iedere mens zogenaamde charisma's, dat wil zeggen, geestesgaven om de Kerk mee op te bouwen en de goede zaak mee te dienen. Iedereen heeft iets te geven; niemand is alleen maar ontvanger²¹.

Vervolgens zijn we onderweg. Synodaliteit veronderstelt een dynamische en open visie op de Kerk: we zoeken de weg. Ook deze aandacht voor pelgrimeren kenmerkt de kerkvisie van het Concilie. Het woord wordt meerdere keren gebruikt in *Lumen gentium*. Het is één van de beelden voor de Kerk die in *Lumen gentium* 6 gebruikt worden: “de Kerk echter hier op aarde pelgrimeert naar God en [leeft] nog ver van hem”. Bovendien “heeft de pelgrimerende Kerk in haar sacramenten en instellingen, die tot deze wereld behoren, de vergankelijke trekken van deze wereld”, althans “totdat de nieuwe hemel en de nieuwe aarde zullen zijn aangebroken” (LG 48). Of ook: Maria is “teken van vaste hoop en troost voor het pelgrimerende volk van God” (LG 68)²².

Onderscheiding der geesten

Een belangrijk probleem van het samen op weg zijn, is de veelheid van stemmen. De een denkt dit, de ander denkt dat. Hoe kiezen we uit al die stemmen? Hoe weten we welke stemmen het beste passen bij het evangelie? Of, in termen van de Geest, hoe weten we in welke stem de Heilige Geest tot ons spreekt en in welke stemmen niet? Het traditionele antwoord dat ‘het leergezag dat besluit’ komt te vroeg. Eerst moet er volop gebruik gemaakt worden van het beschikbare materiaal. Door het uit te zuiveren, kunnen we er Gods stem in horen. Dat vraagt als het ware om zeven:

¹⁹ Zie *Lumen gentium* 12. *Sensus fidei fidelium* wordt vaak afgekort tot *sensus fidei*.

²⁰ Dit thema werd tot voor kort zo goed als genegeerd door het magisterium, in tegenstelling tot de theologische reflectie. Daar kwam de laatste jaren verandering in, met het document van de Internationale Theologische Commissie *Sensus fidei in het leven van de Kerk* (2014) en met paus Franciscus, die geregeld spreekt over de *sensus fidei*. Voor de theologie, vgl. o.a. het prachtige boek van O. RUSH, *The Eyes of the Faith. The Sense of the Faithful and the Church's Reception of Revelation*, Washington, CUA Press, 2009, en J. MOONS, ‘Aroused and sustained by the Holy Spirit’? A Plea for a Pneumatological Reconsideration of *Sensus Fidei* on the Basis of *Lumen Gentium* 12, in *Gregorianum* 99/2 (2018) 271-292.

²¹ Voor de nood aan verdere ontwikkeling, zie J. MOONS, ‘The Holy Spirit leads the Church through charismas’ (LG 12). *The Conciliar Doctrine on Charismas and its Significance for the laity's active involvement in the Church*, in A. MAYER (ed.), *The Letter and the Spirit: On the forgotten documents of Vatican II*, Leuven, Peeters, 2018, 233-245.

²² Deze citaten zijn genomen uit de nieuwe vertaling *Vaticanum II: Conciliedocumenten. Latijnse tekst en nieuwe Nederlandse vertaling*, Antwerpen, Halewijn, 2019, met kleine aanpassingen.

het kaf laten wegwaaien met de wind, om daarna het koren verheugd te begroeten.

Die zeef is de onderscheiding der geesten. Dat is een methode van waarheidsvinding die zoekt naar de wijsheid die regels niet kunnen schenken. In de loop van de eeuwen heeft onderscheiding verschillende betekenissen gekregen. In de benedictijnse traditie bijvoorbeeld ligt het accent op de wijsheid van de matiging. Hier presenteer ik de ignatiaanse visie, die er van uitgaat dat in de mens Gods ‘goede geest’ werkt, maar ook een ‘kwade geest’, en dat je daar onderscheid tussen kunt maken door goed te letten op de innerlijke ‘bijsmaak’ van ervaringen en gedachten²³.

Dat proces van onderscheiding veronderstelt ten eerste innerlijke vrijheid (of ‘indifferentie’): aan niets vastzitten behalve aan God. Dat wil zeggen, een diepe benieuwdheid die voor alles openstaat en aan niets vastzit: niet aan mijn eigen voorkeuren of overtuiging, evenmin aan wat ‘men’ zegt, wat ik denk dat kerkelijke leer is, of aan mijn gevoel. In plaats daarvan is er ruimte voor verschillende gedachten, meningen, ervaringen.

Als er op deze manier eenmaal ruimte is voor God, worden twee soorten vragen gesteld: wat is de bijsmaak van een gedachte? Is die rustig, liefdevol, wijs, diep – of veeleer ongeduldig of hard? Het eerste is meestal een teken van God, het tweede net niet. Een tweede vraag onderzoekt de vruchten: zet een bepaalde gedachte of plan op de weg naar God, naar het koninkrijk, naar dienstbaarheid? Of moeten we zeggen, als we heel eerlijk zijn, dat het veeleer ons eigen ‘koninkrijk’ is? Dan kunnen we deze gedachten beter links laten liggen.

Ook dit is een herconfiguratie. Onderscheiding der geesten is alleszins deel van de katholieke traditie. Het kenmerkt sommige religieuze families, zoals de ignatiaanse (waar de jezuiten toe behoren), en wordt gebruikt in bepaalde keuzetrajecten. Synodaliteit verandert de status van onderscheiding: het is geen optie meer, maar een taak voor iedereen.

Ten slotte twee kanttekeningen. De vooronderstelling bij dit proces is een bepaalde manier van leven, die helpt om de golflengte van God aan te voelen. Denk aan bidden, vertrouwdheid met het evangelie, dienstbaarheid aan de naaste, verbondenheid met de kerkelijke gemeenschap. Ten tweede, het spreekt vanzelf dat onderscheiding mis kan gaan: niet alles wat blinkt, is goud. Maar niet alleen het innerlijke aanvoelen kan mislopen, dat geldt voor alle strategieën van waarheidsvinding²⁴.

²³ Voor achtergrond, zie J.T. LIENHART, *On ‘Discernment of Spirits’ in the Early Church*, in *Theological Studies* 41 (1980) 505-552 en S.G. ARZUBIALDE, *Discretio*, in J. GARCÍA DE CASTRO (ed.), *Diccionario de Espiritualidad Ignaciana*, Bilbao/Santander, Mensajero, 2007, 623-637.

²⁴ Over die strategieën en de spirituele wortels van het innerlijke aanvoelen, zie J. MOONS, *Pleidooi voor een alternatieve strategie bij pastorale dilemma’s. ‘Dat wij zouden aanvoelen wat Gods meest*

De rol van de bisschop

Het vierde geloofsfundament is de bisschop, of liever in het meervoud: de bisschoppen. In een synodale visie op de Kerk blijven zij een belangrijke rol vervullen. Gezalfd door de Geest, gezonden door Christus en benoemd door de paus, zijn ze aangesteld tot herder van hun kudde, in collegiale verbondenheid met hun medebisschoppen. Als zodanig hebben de bisschoppen ook in een synodaal proces het laatste woord. Maar die verantwoordelijkheid is onderhevig aan een dubbele herconfiguratie. De eerste belangrijke verschuiving is dat bisschoppen het *laatste* woord hebben; eerst is het hun taak om te luisteren naar het volk van God en daarin Gods Geest op het spoor te komen. Ten tweede breidt de bisschoppelijke verantwoordelijkheid zich uit met het organiseren van het synodale proces van consultatie, dialoog en bekering. In een synodaal proces faciliteert de bisschop het kerkelijke leerproces waar hij niet alleen onderwijst, maar ook ontvangt en leert.

EEN ANDERE KERKELIJKE CULTUUR: VIJF VERSCHUIVINGEN

De verschuivingen die we tot nu toe bespraken, zijn theoretische verschuivingen. Ze gaan over hoe we het geloof *denken* en onder woorden brengen. Ik gaf al aan dat dat slechts de helft van het verhaal is, en dat synodaliteit vooral een manier van Kerk-zijn is. Welke geloofsbeleving en kerkelijke cultuur veronderstelt synodaliteit? Uiteraard gaat synodaliteit uit van een kerkelijke cultuur van verbondenheid met God in gebed en sacramenten, van verlangen om het voorbeeld van Jezus te volgen, van bewogenheid om de medemens en concrete dienstbaarheid, van een bepaalde eenvoud in doen en laten... Er zijn echter ook belangrijke verschuivingen, zoals een grotere nadruk op openheid en vrijmoedigheid in het spreken. Ik bespreek vijf van dit soort verschuivingen, die stuk voor stuk duidelijk maken dat synodaliteit moeilijk is en om bekering vraagt²⁵.

Openheid

Een synodale manier van doen veronderstelt ten eerste openheid. Openheid is de praktische vertaling van de overtuiging dat het uiteindelijk de Geest is die ons leidt; het is de bereidheid dat we Hem daar ook de ruimte voor geven. Hier vindt opnieuw een belangrijke verschuiving plaats. Waar in de Kerk het soms veeleer

heilige wil is, en hem volbrengen' (Ignatius), in *Internationaal Katholiek Tijdschrift Communio* 42 (2017) 479-488.

²⁵ Het *Vademecum* heeft een andere lijst met veel meer, veelal kleine punten, die echter zeer de moeite waard zijn, zie *Vademecum voor de synode over synodaliteit*, p. 14-17 (§ 2.3: *Attitudes voor deelname aan het synodale proces* en § 2.4: *Te vermijden valkuilen*).

als deugd gezien wordt om trouw te zijn aan het oude en bekende, geldt hier: ook openheid is deugdzaam. In de spirituele traditie van onderscheiding heet dit innerlijke vrijheid (zie hierboven).

In de praktijk is openheid niet gemakkelijk. Het betekent bijvoorbeeld: openstaan voor andere stemmen, andere geluiden en andere visies. Dat valt ons mensen niet mee. We geven vaak weinig ruimte aan wat anders is. Bovendien impliceert openheid nog andere houdingen, zoals het uithouden van onduidelijkheid en onzekerheid, en dat voelt vaak vreemd en zelfs slecht. Menselijk gezien hebben we meestal liever zekerheid en helderheid, en in de Kerk versterken we die voorkeur soms door ‘orthodoxie’ als verdedigingsmuur in te zetten. In de synodale werkwijze is onduidelijkheid echter essentieel. Het is een stap, een essentiële fase, in het proces van uitzuivering van de vele stemmen.

De Amerikaanse ecclesioloog Paul Lakeland gebruikte in een korte reflectie over de Kerk en openheid het prachtige woord “de genade van zelf-twijfel”²⁶. Dat woord helpt om de geloofslaag van zo’n open houding duidelijk te maken. Openheid en onduidelijkheid zijn geen zwaktes, maar genade: manieren om in contact te komen met God. En die God is, om paus Franciscus te citeren, een God van verrassingen²⁷. Kortom, synodaliteit vraagt van de Kerk – de gelovigen, de ambtsdragers – om voldoende te twijfelen en om open te staan voor verrassingen.

Vrijmoedigheid in het spreken

Een tweede verschuiving gaat over vrijmoedigheid. Een cynisch grapje zegt dat de rol van de leek in de tijd voor het Tweede Vaticaans Concilie was: *to pay, to pray and to obey*. Betalen, bidden, gehoorzamen. Grapjes hebben een kern van waarheid, en helaas gaat een deel van de kern van waarheid van dit grapje nog steeds op. De Kerk heeft geen cultuur van inspraak, terwijl dat voor een synodale manier van doen essentieel is.

Inspraak betekent: bijdragen door het delen van gedachten. Dat vraagt vrijmoedigheid, want de bedoeling is niet dat je napraat – noch de bisschop of de paus, noch je beste vriend of vriendin – en dat je ook het tegenspreken van de ander vermijdt. Je deelt simpelweg wat je aanvoelt dat je moet zeggen, of mensen daar nu blij van worden of niet. Je spreekt met ‘de vrijheid van de kinderen Gods’ (Rom 8, 21), tot opbouw van de Kerk.

²⁶ P. LAKELAND, *Reflections on the ‘Grace of Self-Doubt’*, in D.M. DOYLE, T.J. FURRY & P.D. BAZZELL (ed.), *Ecclesiology and Exclusion. Boundaries of Being and Belonging in Postmodern Times*, Maryknoll, NY, Orbis, 2012, 13-17.

²⁷ Vgl. de preek bij de openingsmis van het synodale proces, 10 oktober 2021, *vatican.va*. Zou hij bekend zijn met de bestseller van Britse jezuïet G. HUGHES, *God of Surprises*, London, DLT, 1985, vertaald in vele talen, waaronder het Spaans (en het Nederlands)?

Groeien in vrijmoedigheid is een opdracht voor leken en voor bisschoppen. Om met die laatste te beginnen: de bijzondere taak van de bisschoppen is om de leken ademruimte en spreekruimte te geven. Waar bisschoppen zich vaak opstellen als leraar, vraagt synodaliteit van hen om graag het woord aan anderen te geven en steeds ook leerling te blijven. Het gaat erom “Christus [te] begroeten in de gelovigen”²⁸, en niet alleen in zichzelf.

Ook van de leek vraagt het wat: waar het kan, past het om moedig en rustig het woord te nemen en voor-conciliaire passiviteit achter zich te laten. Maar niet zomaar: het gaat erom te spreken tot opbouw van de Kerk. De kans dat je iets opbouwends zegt – iets van de Geest – neemt significant toe als je eerst nadenkt en niet zomaar wat roept, als je in gesprek bent met anderen, de Bijbel leest, dienstbaar christelijk leeft, enzovoorts. De kans dat wat je zegt, herkend wordt als iets opbouwends – als iets van de Geest – neemt verder toe als je het op een rustige manier verwoordt, helder en begrijpelijk, zonder steken onder water of agressie, enzovoorts. Synodale vrijmoedigheid in het spreken is bedachtzaam en gelouterd.

Benieuwd luisteren

Ten derde veronderstelt synodaliteit de deugd van het benieuwde luisteren. Dat is een ‘door-luisteren’: doorgaan met luisteren. Een luisteren dat in plaats van ‘ja maar’ te zeggen, graag meer hoort over wat de ander denkt en daartoe benieuwde vragen stelt.

Dit luisteren verschilt van discussiërend luisteren of argumenterend luisteren. In deze vorm van luisteren – deze vorm van gesprek – draait het om uitwisseling van gedachten. Bovendien probeer je tijdens die uitwisseling ook aan te voelen wat er aan waarheid en wijsheid gezegd wordt, want uiteindelijk zijn we op zoek naar de Geest. Zijn aanwezigheid laat zich beter aanvoelen in zachtaardig uitwisselen dan in hard argumenteren of discussiëren.

Opnieuw is er sprake van een duidelijke verschuiving. De zachte vorm van gesprek van het benieuwde luisteren is nooit afwezig geweest in de Kerk; ze zou elk pastoraal of spiritueel gesprek moeten kenmerken²⁹. Maar omdat ze bij een synodale manier van doen de hele kerkelijke cultuur hoort te kenmerken, komt het zachte luisteren nu meer op de voorgrond te staan.

Die cultuur is er nog niet. Het zou daarom goed zijn als we in de Kerk methodes zouden ontwikkelen om benieuwd naar elkaar te luisteren. Waarschijnlijk kunnen

²⁸ J. MOONS, *Christus begroeten in de gelovigen. Theologie en spiritualiteit van het ambt in het licht van Vaticanum II*, in P.-B. SMIT (red.), *Spiritualiteit – Ambt – Roeping. Theologische verkenningen*, Sliedrecht, Merweboek, 2018, 11-21.

²⁹ Vgl. J. MOONS, *De kunst van geestelijke begeleiding. Een praktijkboek in ignatiaans perspectief*, Averbode, 2019.

we veel leren van experts in psychologie en management. Waarschijnlijk is er specifieke vorming nodig voor pastores in opleiding. Maar hoe dan ook, met of zonder methode, met of zonder opleiding, benieuwd luisteren zal altijd moeite kosten. Het is een vorm van altruïsme: de ander staat centraal, hij/zij krijgt de ruimte. Altruïsme, in welke vorm dan ook, kan niet zonder offertjes.

Innerlijkheid

Een ander kenmerk van een synodale cultuur is de aandacht voor innerlijkheid. Wie in een synodaal proces spreekt, zou dingen moeten zeggen waarvan hij of zij *aanvoelt* dat ze waar zijn en opbouwen. Bij het benieuwde luisteren (zie hierboven), zoekt de gesprekspartner niet naar tegenargumenten, maar voelt hij of zij aan wat er aan waardevols verwoord wordt. Een bisschop die een beslissing neemt, doet dat volgens het synodale ideaal omdat hij *aanvoelt* dat in deze of gene positie de wijsheid van de Geest het meeste doorklinkt. Kortom: een synodale cultuur heeft aandacht voor het innerlijk, de ziel, want juist dat innerlijk is een vindplaats van God.

Dat is op meerdere manieren veeleisend. Ten eerste omdat het om een andere manier van werken gaat dan we gewend zijn in de Kerk. Over het algemeen wordt aan feiten en gedachten meer belang gehecht dan aan het innerlijk en aan spiritualiteit, zowel in de maatschappij als in de Kerk. Redeneringen en formuleringen staan op de eerste plaats (*orthodoxie*, zou je kunnen zeggen), en daarna komen daden van naastenliefde (*orthopraxie*, zou je kunnen zeggen). Synodaliteit plaatst daar een spiritueel luik naast, met wat je onder de paraplu ‘innerlijkheid’ kunt plaatsen³⁰.

Wat innerlijkheid verder veeleisend maakt, is dat in het innerlijke heiligdom van de mens weliswaar Gods stem weerklinkt (vgl. *Gaudium et spes* 16), maar dat dat niet de enige stem is die daar klinkt: de mens ‘hoort’ een veelheid aan stemmen. Bovendien ligt er onder de woorden nog een diepere, woordeloze laag van gevoelens, ervaringen en impulsen. Het vraagt veel vertrouwdheid met deze wereld van kilte en warmte, angst en vertrouwen, hoop en wanhoop, opervlakkigheid en diepte, voor we eraan toe zijn om Gods stem te identificeren of om iets te kwalificeren als het waaien van de Geest.

Ook in dit opzicht valt er nog veel vooruitgang te boeken in de Kerk. Waarschijnlijk is er vorming nodig, zodat bijvoorbeeld de liturgie zo gevierd wordt dat het innerlijk opborrelt: door stilte, door schoonheid, door eenvoud. Verder gaat het om een andere manier van bidden en eigenlijk ook een andere manier

³⁰ Elders noemde ik dit “affectieve orthodoxie”, zie MOONS, *De kunst van geestelijke begeleiding*, p. 19-23.

van denken en praten en doen – alles dus. De Kerk heeft een soort mystagogie nodig, waarin voorgangers en gelovigen gevoel krijgen voor Gods geheimvolle werkelijkheid in de ziel. Thuis raken in die werkelijkheid is altijd ook een schok, want we ontdekken dan ook onze hardheid, kilte, vrees, en allerlei andere innerlijke bewegingen waarvan we het bestaan niet echt kenden en die onder de oppervlakte ons mede bepalen.

Gehoorzaamheid

Ten slotte kan een synodaal proces niet zonder gehoorzaamheid, dat wil zeggen: het aanvaarden van een beslissing. Het doel van de synodale weg is niet om *alleen maar* in gesprek te zijn; de bedoeling is om met behulp van beraadslaging het evangelie beter in de praktijk te brengen. Synodaliteit maakt deel uit van een missionaire dynamiek. Beslissingen vormen het scharniermoment tussen de twee momenten van dialoog en onderscheiding en, vervolgens, de praktijk.

De klassieke deugd van de gehoorzaamheid verdwijnt dus niet. Ze verandert wel, want ze staat nu naast de deugd van de vrijmoedigheid; beide vullen elkaar aan. Een synodale cultuur is dus een en-en-cultuur: er is én ruimte voor gesprek en uitwisseling zonder taboes én nood aan een laatste woord dat mensen aanvaarden. Een synodaal proces kan niet zonder het aanvaarden van een beslissing. Uiteraard zijn dat idealiter gerijpte beslissingen die niet overhaast genomen zijn. Bovendien kunnen ze op een later moment heroverwogen worden, want de Kerk blijft ten diepte pelgrim; ze zoekt de weg.

Ook wat gehoorzaamheid betreft, lijkt vorming niet overbodig. Met praktijken als de ‘Eed van trouw’ die van priesters en theologiedocenten gevraagd wordt, lijkt het leergezag soms een simplistische vorm van gehoorzaamheid te promoten³¹. Aan de andere kant heeft de moderne mens het soms heel moeilijk met het aanvaarden en volgen van een besluit dat anders uitvalt dan hij zelf zou hebben gewild. Synodaliteit vraagt om een middenweg, met meer ruimte voor gesprek dan een simplistische visie op gehoorzaamheid toelaat, maar ook met het aanvaarden van een (voorlopig) laatste woord. Zo’n cultuur is nog niet voldoende gangbaar in de Kerk; we moeten hier nog meer vertrouwd mee raken.

³¹ De ‘Eed van trouw’ werd in 1988 ingesteld door paus Johannes Paulus II. Voor de tekst, zie *rkdocumenten.nl*. Ze doet denken aan de omstreden antimodernisteneed die Pius X in 1910 instelde en de Congregatie voor de Geloofsleer in 1967 afschafte. Voor achtergrond en kritiek, zie J. METTEPENNINGEN, *Van vloek tot zegen. Een eeuw modernisme*, in *Collationes* 35 (2005) 227-257 en L. ÖRSY, *The Profession of Faith and the Oath of Fidelity. A Theological and Canonical Analysis*, Wilmington DA, Michael Glazier, 1990.

CONCLUSIE

Synodaliteit is een heel avontuur. Het is een soort verhuizing van de ene manier van denken over geloof en Kerk naar de andere, en van de ene manier van het geloof en de Kerk beleven naar een andere, waarbij het niet helemaal duidelijk is waar we naartoe verhuizen. Het enige dat wel duidelijk is, zijn de spanningen: én Christus én de Geest, én alle gelovigen én de bisschop, én spreken én luisteren, enzovoort. De synodale Kerk is een Kerk van vruchtbare spanningen³².

De verhuizing is bovendien gemakkelijker op papier dan uitgevoerd in het echt. Er zijn behoorlijk wat praktische voetangels en klemmen. Zoals vorming. Wie gaat aan bisschoppen, voorgangers en gelovigen de nieuwe manier van denken leren? En wil iedereen trouwens wel leren? Wie gaat ons vormen in nieuwe omgangsvormen, de nieuwe cultuur? De cultuur van het zachte uitwisselen, een cultuur zonder angst voor het onbekende. Gaat het ons wel lukken om te veranderen? We weten immers dat een mens het graag houdt bij het bekende; de mens is qua psychologie conversatief ingesteld. Een belangrijke hindernis, die hier onbesproken bleef, is bovendien de concrete methode. Hoe richten we een synodaal proces het beste in? Wat zijn goede manieren om inspraak, dialoog, onderscheiding, besluitvorming te ‘managenen’³³?

Het helpt daarbij niet dat bisschoppen hun handen vaak al vol hebben met de verschillende uitdagingen van hun bisdom, zoals het gebrek aan priesters en vooral ook aan pastoors, de schaalvergroting, de klagende parochianen, de slecht functionerende voorgangers, de financiële problemen, de nieuwe evangelisatie. Allemaal dossiers die volop aandacht vragen. Is er nog ruimte voor iets nieuws dat zo alomvattend is?

Synodaliteit is dus gemakkelijker in de theorie dan in de praktijk. In het meest gunstige geval zal het langzaam vorm krijgen. We hebben tijd nodig om te wennen aan een synodale cultuur, ons te bekeren van allerlei kleinmenselijkheid en zonde te overwinnen. Misschien kunnen we beginnen op lokaal niveau, in parochiebesturen of pastorale raden? We mogen de moed niet verliezen. Er staat veel op het spel. Het draait erom of we geloven – of niet – in het volk Gods op pelgrimstocht, in Gods werkzaamheid in de ziel die de geesten onderscheidt, in de bisschop als herder met een dubbele rol, en vooral in de Heilige Geest. Dat de

³² Over hoe spanningen vruchtbaar kunnen zijn, zie bijv. W.A. BARRY & R.G. DOHERTY, *Ignatius aeterna. Leven van creatieve spanningen*, Averbode, 2005.

³³ Het genoemde *Vademecum* raadt aan gebruik te maken van Australische en Zuid-Amerikaanse bronnen, *Vademecum voor de synode over synodaliteit*, p. 19 (§ 3.1), vgl. ook bijlagen A t/m D, p. 33-43. Vgl. ook de tien suggesties voor thema's in het *Vorbereidend document*, p. 15-17 (n. 29).

Heilige Geest ons moge bijstaan: “U die onze raadgever zijt, kom tot ons, sta ons bij, woon in onze harten. Leer ons wat we moeten doen, toon ons hoe we samen op weg kunnen zijn”.

JOS MOONS – LEUVEN

Pastor in de Universitaire Parochie, KU Leuven,
en gastdocent aan de faculteit Theologie en Religiewetenschappen, KU Leuven.
Windmolenveldstraat 44, 3000 Leuven.
jos.moons@kuleuven.be

Abstract

For a meaningful synodal participation, the People of God need some understanding of its theoretical underpinnings and its practical ramifications. With that purpose, the author of the present article first presents Pope Francis’ reception of the Second Vatican Council. He then highlights the ecclesiological shifts or ‘reconfigurations’ (Myriam Wijlens) that form the foundations of synodality, such as a renewed attention to the Holy Spirit and a more communal imagination of the Church. Thirdly, as synodality is ultimately about ecclesial practice, the author draws attention to similar shifts in the domain of what one could call ecclesial culture. For example, in a synodal way of proceeding, the virtue of obedience is complemented by the virtue of speaking out. The author concludes with some practical observations.

